

mgr Adam Nowakowski
Wydział Filologiczny
Uniwersytet Jagielloński

Streszczenie

Obraz Finlandii w rosyjskiej literaturze podróżniczej (1809–1917)

Celem niniejszej rozprawy doktorskiej była próba możliwie kompleksowej analizy obrazu Finlandii przedstawionego w rosyjskiej literaturze podróżniczej. Dany temat, choć poznawczo wielce obiecujący, nie był dotychczas podejmowany w rodzimym literaturoznawstwie, a także rosyjscy uczeni jak dotąd nie poświęcili mu należytej uwagi.

Przedmiot badań stanowiły wszelkie rosyjskie zapiski z podróży powstałe w latach 1809–1917 (to znaczy w okresie, kiedy Finlandia była prowincją Imperium Rosyjskiego), do których udało mi się dotrzeć w toku licznych kwerend bibliotecznych. Liczba ta ostatecznie wyniosła blisko siedemdziesiąt pozycji.

Podstawowym zadaniem pracy było pokazanie ewolucji obrazu Finlandii w rosyjskim podróżopisarstwie w ujęciu diachronicznym, przy jednoczesnym wskazaniu czynników, które wywierały na nią wpływ. Należy wśród nich wskazać między innymi ideologię państwową, bieżącą politykę oraz światopogląd i stylistykę literacką epoki.

Zadaniem pobocznym, niemniej jednak z perspektywy historycznoliterackiej również istotnym, było ponadto wydobycie z głębokiego zapomnienia wielu ciekawych, a niekiedy wręcz bardzo wartościowych autorów, ich dzieł oraz dorobku (między innymi Pawła Gagarina, Oriesta Somowa, Jakowa Grota, Aleksandra Miliukowa, Leona Połońskiego, Grigorija Dżanszyjewa).

Niniejsza rozprawa doktorska składa się z pięciu rozdziałów. Pierwszy z nich, zatytułowany *Badania imagologiczne*, stanowi teoretyczną bazę pracy. Na początku przedstawiam w nim praktycznie nieznaną w Polsce historię imagologii, której korzeni można doszukiwać się w starogreckim i starorzymskim dyskursie etnograficznym, choć formalnie jej początki sięgają połowy XX wieku. W toku tej części wyliczam ponadto i omawiam koncepcje najważniejszych dla współczesnej imagologii badaczy, a także rozpatruję jej kondycję w polskim i rosyjskim życiu naukowym.

Dalej w rozdziale omawiam aparat pojęciowy (opozycja binarna Obcy–Swoj, reprezentacja, obraz, stereotyp, charakter narodowy) oraz metodologię stosowaną w obrębie

imagologii. Podkreślam również istotność tej szkoły badawczej dla współczesnej humanistyki.

W kończącej pierwszy rozdział części podejmuję się ponadto próby uargumentowania szczególnego potencjału poznawczego i atrakcyjności podróżopisarstwa w obrębie badań imagologicznych, co stanowi zarazem dodatkowe uzasadnienie wyboru tematu niniejszej rozprawy doktorskiej.

W drugim poprzedzającym analizę tekstów rozdziale, noszącym tytuł *Rosja i Finlandia – historia w obrazach*, przybliżam zarys historii stosunków rosyjsko-fińskich, poczynając od czasów najdawniejszych i kończąc na uzyskaniu przez Finlandię niepodległości w 1917 roku, skupiając się jednak przede wszystkim na omawianych w niniejszej pracy latach 1809–1917. Dopełnienie niezbędnego przy analizie tekstów tła historycznego stanowi skrótkowe przedstawienie dziewiętnastowiecznych fińskich auto- i heterostereotypów.

Trzeci rozdział, noszący tytuł *Finlandia nieznaną*, jest pierwszym o charakterze analitycznym. Skupiam się w nim na wczesnych opisach rosyjskich podróży do Finlandii, opublikowanych między 1809 a 1838 rokiem. Wśród omawianych autorów znaleźli się Paweł Gagarin, Nikołaj Putiata, Stiepan Usow, Aleksandr Albiński, Oriest Somow, anonimowy autor zapisków z 1830 roku, Walerian Szemiot, Michaił Makarow, Jelizawieta Karłgof i Aleksandr Krasowski.

Finlandia prezentuje się w niniejszym rozdziale przede wszystkim jako kraina obca. To za sprawą obcości pomimo wielowiekowego sąsiedztwa stosunki rosyjsko-fińskie nigdy nie należały za do intensywnych, a stan wiedzy Rosjan o tej krainie był niewielki. Sytuacja zmieniła się po 1809 roku, lecz mimo to nie radykalnie. Dopiero przełom lat dwudziestych i trzydziestych XIX wieku zaowocował intensywniejszymi eksploracjami Finlandii przez rosyjskich podróżników. Nawet jednak wówczas pozostała ona *terra incognita* – krainą tajemniczą, nieznaną, niezbadaną.

Podróżopisarze kreślili obraz Finlandii przez pryzmat wojen, co przydawało jej mrocznej aury. Równocześnie była ona jednak świadkiem triumfów rosyjskiego oręża, a także beneficjentką rosyjskich rządów, którym zawdzięczała autonomię oraz wieczysty pokój. Znaczący wpływ na wczesny obraz Finlandii wywarła także poetyka romantyczna, zgodnie z której przedstawiano ją w literaturze, co z kolei kształtowało horyzont oczekiwań podróżników. Skupiali się oni zatem na opisach dzikiej, pierwotnej, mrocznej fińskiej przyrody. W duchu romantyzmu postrzegano także samych Finów – jako przynależących raczej do świata przyrody niż cywilizacji, stanowiących żywe odzwierciedlenie miejscowej natury (ponurych, milczących, półdzikich), ale zarazem szlachetnych, dobroduszych,

niezepsutych. Ich obraz był pozytywny, lecz zdecydowanie protekcjonalny. Podróżopisarze akcentowali fińskie leniwość, nieporadność i wynikającą z tego wszystkiego przytłaczającą nędzę. Zaznaczali, że „misję cywilizacyjną” w Finlandii do tej pory realizowali Szwedzi, teraz zaś ta rola spoczęła na Rosjanach

W czwartym rozdziale, noszącym tytuł *Finlandia swojska*, kontynuuję swoją analizę, tym razem omawiając opisy podróży opublikowane w krótkim, lecz bardzo intensywnym dla rosyjskiego podróżopisarstwa okresie zamykającym się w latach 1839–1856. Wśród omawianych autorów tym razem znaleźli się Tadeusz Bułharyn, anonimowi autorzy zapisków z 1840 i 1846 roku, Stiepan Dżunkowski, Dawid Mackiewicz, Jakow Grot, Pimen Arapow, Władimir Wojt, Wsiewołod Mielnicki i Aleksandr Miliukow.

Niniejszy rozdział odzwierciedla „oswojenie się” rosyjskich podróżników z Finlandią, do jakiego doszło pod koniec lat trzydziestych XIX wieku. W rezultacie ta przestała być postrzegana jako egzotyczna, stała się natomiast prowincją swojską, w której bardzo wiele przypominało Rosję. Było to uzasadnione zwłaszcza z uwagi na ogrom rosyjskich inwestycji, a także wyjątkowy status Wielkiego Księstwa w obrębie Imperium, mający bardzo pozytywny wpływ między innymi na jego budżet. Finów z kolei przedstawiano jako idealnych poddanych – czczących rosyjskich władców, bezgranicznie im oddanych, uczciwych. Dowodzone ich genetycznej wręcz przynależności do wschodniego kręgu cywilizacyjnego, znajdowania się z Rosjanami niejako w braterskich relacjach. Kolejne niemal dwa dziesięciolecia (1839–1856) minęły zatem rosyjskim podróżopisarzom na celebrowaniu swojskości Finlandii. Równocześnie Finowie wciąż byli traktowani przez nich protekcjonalnie, jako lud wymagający rosyjskiej „opieki”, wszystko zawdzięczający łasce cesarzy.

Ostatni, piąty rozdział niniejszej rozprawy, zatytułowany *Finlandia kontrastów*, stanowi zwieńczenie mojej analizy obrazu Finlandii w rosyjskim podróżopisarstwie. Prezentuję w nim omówienie opisów podróży opublikowanych w latach 1858–1914. Wśród autorów analizowanych tekstów znaleźli się Andriej Jarosławiec, Nikołaj Waradinow, nieznany autor skrywający się pod pseudonimem *Dime*, Leon Połoński, Wasilij Markow, Piotr Gniedicz, Nikołaj Iłarionow, Grigorij Dżanszjew, Andriej Firsow, Aleksandr Kuprin i Iwan Lipajew.

W niniejszym rozdziale pokazuję, że ostatni etap transformacji obrazu Finlandii w rosyjskim podróżopisarstwie był najbardziej rozciągnięty w czasie (1857–1917), najmniej intensywny, lecz charakteryzował się zarazem największymi wewnętrznymi sprzecznościami. W efekcie rodzenia się fińskiej tożsamości narodowej, a także stopniowego wzrostu

dobrobytu tej do niedawna biednej prowincji, w rosyjskiej optyce Finlandia znowu stawała się obca. Diametralnie różne były jednak interpretacje tego stanu rzeczy. Dla podróżników wywodzących się ze środowisk liberalno-demokratycznych Wielkie Księstwo było najbardziej europejską prowincją Imperium Rosyjskiego, która dzięki pracowitości jej mieszkańców oraz mądrym gospodarowaniu osiągnęła imponująco wysoki poziom rozwoju mimo trudnych warunków klimatycznych. Przekonywali, że sukces Finlandii może powtórzyć także Rosja, której władze powinny zatem orientować się właśnie na nią i przeszczepiać fińską formułę na grunt rosyjski. Równocześnie jednak podróżopisarzy reprezentujących światopogląd narodowo-konserwatywny oburzała odmienność Wielkiego Księstwa od Rosji. Oskarżali oni Finów o nadużywanie przywilejów nadanych im przez cesarzy, oszustwa, niewdzięczność, separatyzm, bogacenie się kosztem Rosjan, nienawiść do wszystkiego co rosyjskie. W trosce o bezpieczeństwo kraju w obliczu napiętej sytuacji geopolitycznej, postulowali ograniczenie swobód Finlandii oraz jej rusyfikację w celu zapewnienia Imperium jednolitości i niepodzielności.